

Təhsildə keyfiyyət problemi: ənənədən innovasiyaya

Müəllif

Müseyyib İlyasov

ADPU-nun kafedra müdiri, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor.

E-mail: museyibilyas@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9379-1643>

Annotasiya

Təhsildə keyfiyyət problemi hamını, ilk növbədə təhsilverənləri düşündürən başlıca məsələlərdən biridir. Onun yüksəldilməsi üçün ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif nəzəriyyələrdən, metodlardan, vasitələrdən, tərzlərdən istifadə edilmiş, çoxsaylı eksperimentlər aparılmış, yüzlərlə mülahizələr irəli sürülmüş, bir çox yeni konsepsiyalar yaradılmışdır. Tətbiq edilən yeni metodlar sayəsində müəyyən müvəffəqiyyətlər əldə edilsə də, təhsilin özündə olduğu kimi, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsində də bir sıra problemlər hələ də qalmaqdadır. Bu da təbii sayılmalıdır. Cəmiyyət inkişaf edir, dəyişir, yeniləşir və təbii ki, təhsilə verilən tələblər də artır, yeniləşir. Dünən yeni olan bir nəzəriyyə, metod artıq bu gün müasir tələbləri ödəyə bilmədiyindən köhnədir, səmərəsiz sayılır. Buna görə də, yeniliklər olmaqla yanaşı, təhsildə keyfiyyət məsələsi həmişə gündəmdə qalır. «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nda da bu problemin önə çəkilməsi məhz cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar təhsilin qarşısında duran tələblərin getdikcə artmasında özünü göstərir.

Açar sözlər

Keyfiyyət, innovasiya, fəaliyyət, təşkilatçılıq, qabiliyyət.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.65>

Məqaləyə istinad: İlyasov M. (2019) *Təhsildə keyfiyyət problemi: ənənədən innovasiyaya*. «Azərbaycan məktəbi». № 4 (689), səh. 11–26

Məqalə tarixçəsi: Göndərilib — 06.10.2019; Qəbul edilib — 12.11.2019

The quality problem in education: from tradition to innovation

Author **Museib Ilyasov**

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. E-mail: museybilyas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9379-1643>

Abstract The problem of quality in education has been and remains the main problem for everyone, including teachers, since the existence of the human community. Different theories, methods, tools have been used for its development during a certain period of time, numerous experiments, hundreds of considerations and many new concepts have been created. Although some success has been achieved through the use of new methods, there are still a number of challenges in improving the quality of education. This should be considered natural. Society is evolving, changing, renewing, of course, the demands on education are increasing. The theory, which is new today, is outdated because it can no longer meet modern requirements and is considered ineffective. Therefore, besides innovations, the issue of quality in education is always on the agenda. In the State Strategy for Education Development in the Republic of Azerbaijan, the promotion of this problem is reflected in the constantly growing number of educational problems facing the society.

Keywords Quality, innovation, activity, organization, talent.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.65>

To cite this article: Ilyasov M. (2019) *The quality problem in education: from tradition to innovation*. Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 689, Issue IV, pp. 11–26

Article history: Received — 06.10.2019; Accepted — 12.11.2019

Giriş

Ənənəvi təhsildə də keyfiyyət məsələsi öndə olmuşdur. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi onun nəticəsinə birbaşa təsir etdiyindən keyfiyyətin yüksəldilməsi istər nəzəri tədqiqatlarda, istərsə də praktik pedaqoji fəaliyyətdə önəm verilən, diqqət göstərilən problemdir. Müasir təfəkkürə və təxəyyülə əsaslanan təhsilin də qarşısında keyfiyyətin yüksəldilməsi problem olaraq qalır. Bu sahədə görülən tədbirlər, aparılan işlər keyfiyyətin yüksəldilməsinə təsirsiz qalmır, əksinə, irəliləyişlər, müəyyən müvəffəqiyyətlər var. Aparılan islahatlar respublikamızın təhsil sisteminin bütün pillə və səviyyələrində özünü müxtəlif səviyyələrdə göstərir. Lakin cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar olaraq tələblər və imkanlar getdikcə artır. «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyildiyi kimi: «Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi hər bir tarixi mərhələdə ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi və mədəni inkişafı ilə bağlı tələblərdən irəli gəlir».

Ənənəvi təhsildə təhsilin keyfiyyəti məsələsində çoxsaylı tədqiqatların nəticəsi belə bir formulanı diktə edirdi: «Şagird «4» və «5» qiyməti ilə oxuyursa, deməli, təhsilin keyfiyyəti yüksəkdir». Bəs şagird oxuduğunun, öyrəndiyinin mahiyyətinə varmadan onu müəllimə qaytarırsa, öyrəndiyi materiallar onun idrakını, məntiqi və yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirmirsə, aldığı təhsil onun şəxsiyyətinin inkişafına bu və ya digər dərəcədə təsir etmirsə, bu zaman onun aldığı təhsili keyfiyyətli təhsil adlandırmaq nə dərəcədə düzgündür?

Əsas hissə

Müasir məktəbimizin və təhsilimizin qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri şəxsiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir. «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyildiyi kimi, təhsilin əsas məqsədi «Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqın milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirməkdir».

Təhsilin mərkəzində uşaq, şagird, tələbə, yəni təhsilalanlar dayanır. Bütün təhsil prosesi də onlara istiqamətləndirilməli, təhsilalanları bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmağa xidmət etməlidir. Təhsilalanları bir şəxsiyyət, vətəndaş kimi formalaşdırmaq təhsili bilavasitə şəxsiyyətyönlü etmək, verilən bilik, bacarıq və vərdisləri şəxsiyyətin tərbiyə edilməsi və inkişafına istiqamətləndirməkdən ibarətdir. Buna görə də, təhsil hafizə və yaddaşı məlumat və anlayışlarla doldurmağa deyil, ağıl inkişaf etdirməyə, onu cilalamağa xidmət etməlidir. Eyni zamanda təhsilalanların müasir dövrün tələblərinə cavab verə bilən, rəqabətqabiliyyətli şəxsiyyətlərin təşəkkülünə, inkişafına və formalaşmasına

səbəb olmalıdır. Bu prosesin əsas dəyəri də təhsilalanların aldığı bilik, bacarıq və vərdişlərin keyfiyyətli olmasındadır. Təhsil təhsilalanların şəxsi keyfiyyətlərinin üzə çıxarılması və onların inkişaf etdirilməsinə səbəb olmalı, paralel olaraq şagird və tələbələrin təfəkkürünü inkişaf etdirməli, həyatda fəal mövqə tutan, yaradıcı, çevik təfəkkürlü, təşəbbüskar, özünü aktuallaşdırmağı və təkmilləşdirməyi bacaran yüksək intellektli şəxsiyyətlərin formalaşmasını təmin etməlidir. Daha konkret ifadə etsək, təhsil şəxsiyyətyönlü olmalı və şəxsiyyət formalaşdırmalıdır. «Şəxsiyyətyönlü təhsil təhsilalanın mövcud təcrübəsinə arxalanmaqla onun şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşması və üzə çıxarılması üçün şərait yaradır, təfəkkürün inkişafına, yaradıcı, fəal, təşəbbüskar şəxsiyyətin təşəkkül tapmasına səbəb olur, təhsilalanın idraki və mənəvi tələbatını təmin edir, onların intellektinin sosial və kommunikasiya qabiliyyətlərini, özünütəhsil və özünüinkişaf bacarıqlarını stimullaşdırır» [Berulava M., 1996].

Bəs təhsil özlüyündə nədir, onun əsas mahiyyət və funksiyaları nədən ibarətdir?

Təhsil çoxmənalı anlayışdır. Onun adında çox şey ifadə olunur: təhsil mədəniyyətdir, inkişafdır, bütün tərəqqinin əsasıdır və s.

Dövlət sənədlərində, pedaqogika kitablarında, xüsusi tədqiqatlarda təhsilə çoxlu təriflər verilmişdir. Bunlardan bir-birilə üst-üstə düşənlər də vardır, fərqli olanlar da. «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda təhsilə «sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi prosesi və onun nəticəsi kimi» tərif verilərək xarakterizə edilmişdir. Akademik pedaqogikada və psixologiyada verilən təriflərə toxunmadan bir neçə elm adamının ona münasibətinə nəzər yetirək. Alman fiziki Maks Fon Laue yazır: «Təhsil – öyrənilənlərin hamısı unudulduqdan sonra yadda qalanlardır». Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi isə təhsili təlimlə təfəkkürün vahidliyi və əlaqəsində görürdü. O deyirdi: «Öyrənmək və fikirləşməmək – bu, bihudə məşğələdir. Fikirləşmək, lakin öyrənməmək – bu, zərərliyədir».

Təhsil dərk etmənin əsas yolu, onun açarıdır. Təhsil kəmiyyət və keyfiyyətə artıqca dərk etmə və anlamanın səviyyəsi də yüksəlir. Bu proses insanın özünün axtarışı, fəaliyyəti ilə baş verdikdə isə dərk etmənin, anlamanın səviyyəsi də artır və məhz bu zaman təhsil nəticə kimi özünü göstərir. Konfutsi yazırdı: «Mən eşidəndə unuduram, oxuyanda yadda saxlayıram, özüm yaradanda dərk edirəm».

Təhsil məqsəddirmi? Məqsəd deyilsə, ona nə üçün bu qədər önəm verilir? Təhsilin məqsədi varmı, varsa nədir?... Suallar çox olduğu kimi, cavablar da az deyildir.

Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazım gəlir ki, hazırkı dövrdə nəinki bir çox valideynlər, təhsil sahəsinin əməkdaşları, hətta cəmiyyətin digər qruplarında da təhsilə məqsəd kimi yanaşan insanlar heç də az deyildir. Belə münasibətin nəticəsi isə 6-17 yaşlı uşaqların və gənclərin demək olar ki, gündəlik həyatının çox

hissəsinin yalnız təlimə həsr olunması ilə xarakterizə olunur. Şagirdlərin böyük hissəsi məktəbdə dərsi qurtaran kimi və ya dərs başlayana kimi bir repetitordan «qurtarıb» o birisinin yanına tələsir, bundan sonra da sabahkı tapşırıqlara hazırlaşır. Yuxarı siniflərdə oxuyan şagirdlərin ev tapşırıqlarının norması dörd saatdan çox olmadığı halda, onlar dərstdən sonra 10-12 saat belə tapşırıqlarla məşğul olurlar. Deyə bilərlər ki, bunun nəyi pisdir, uşaqlar elm öyrənirlər, gələcək həyata hazırlanırlar və s. Əlbəttə, məqsəd yaxşıdır, amma görək onun törətdiyi fəsadlar necə, bunlar da yaxşıdır mı?

Aparılan çoxsaylı tədqiqatlar, statistik hesablamalar sübut edir ki, məktəbə sağlam gələn uşaqların xeyli hissəsi məktəbin yuxarı siniflərində məhz bu rejimlə əlaqədar olan bir sıra xəstəliklərə, o cümlədən, əsəb, stress, nevroz, göz zəifliyi, fəqərə sütununun əyilməsi və digər xəstəliklərə məruz qalırlar. Bəzən azyaşlı uşaqların uşaqlıqları belə onların əlindən alınır, oynamaq, istirahət, gəzinti və s. unudulur. Valideynlər onları yaxşı oxumağa «səfərbər edir», onları həm yaxşı idmançı kimi görmək istəyir, həm musiqiçi etmək arzusunda olur və beləliklə, onların bir növ yalnız yemək yeməyə və yatmağa vaxtları və imkanları olur. Bütün bunlar təhsili vasitə kimi deyil, məqsəd kimi görməkdən, ona məqsəd kimi baxmaqdan irəli gəlir.

Təhsilin məqsəd deyil, məqsədə çatmaq üçün bir vasitə olduğunu birmənalı şəkildə demək və qəbul etmək lazımdır. Müasir pedaqoji ədəbiyyatlarda təhsil anlayışının bir sıra aspektlərini qeyd edirlər: *təhsil – dəyər (sərvət) kimi; təhsil – sosial-mədəni fenomen kimi; təhsil – sistem kimi; təhsil – pedaqoji proses kimi; təhsil – nəticə kimi və s.* [Krivşenko L., 2004].

Ayrı-ayrılıqda bu aspektlərin hər birinə diqqət yetirək:

1. *Təhsil – dəyər kimi.* Təhsilin bu aspektinin mahiyyətini aksiologiya adlanan elm öyrənir. Aksiologiya – yunanca dəyər və təlim sözlərinin birləşməsindən ibarət olub, maddi dünyanın strukturu və dəyərlərin təbiəti haqqında təlim mənasını ifadə edir. Bəs dəyər özü nədir?

«Dəyər» – insanın bu və ya digər tələbatını ödəyən, müəyyən faydalılığa malik olan obyektiv hadisədir. Ayrı-ayrı insanlar və sosial qruplar üçün əhəmiyyətli nə varsa o da dəyərdir. Dəyər müəyyən normadan ibarətdir. Təhsil isə bəşəriyyətin əldə etdiyi ən böyük dəyərlərdən biri, bəlkə də birincisidir. Bu yanaşma iki vəzifəni həll etməyə imkan verir: 1) insanların tələbatlarını ödəməyə və hadisələrin mahiyyətində olan imkanlardan istifadəyə; 2) cəmiyyətin humanistləşdirilməsinə.

Əbu Turxan yazır: «İnsanlar təhsil üçün yox, təhsil insanlar üçündür. O, insanların konkret ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır». Bu fikir təhsilə aksioloji yanaşmanın həll edəcəyi birinci vəzifəni dəqiq və düzgün ifadə edir. Təhsilə aksioloji yanaşma humanist dəyərlərin, mədəni və etik xüsusiyyətlərin qorunması, ənənə və yaradıcılığın bərabərliyi, keçmiş dövrün təlimlərini öyrənməyin

zəruriliyi və onlardan istifadə edilməsi, ənənələrlə yeniliklər arasında mənəvi dialoqun yaranması və s. prinsipləri əhatə edir.

Bütün insanlıq tarixində bəşəriyyət müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Dəyərlərin inkişaf tarixinə nəzər saldıqda aydın görmək olur ki, müəyyən tarixi dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə bir sıra dəyərlər dəyişsə də, yeniləri ilə əvəz olunsa da, əsas dəyərlər (sərvətlər) dəyişilməz olaraq qalmışdır. Məsələn: bəşəriyyətin bütün inkişaf mərhələlərində yaşamaq, həyat, sülh, əmək, sağlamlıq, məhəbbət, gözəllik, yaradıcılıq kimi sərvətlər dəyişilməmişdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ancaq münasibət dəyişilə bilmiş və yalnız yenidən qiymətləndirilməsi baş vermişdir. Bunlar ümumbəşəri dəyərlər kimi, bütün dövrlərdə öz mahiyyət və qiymətini saxlamışdır.

Dəyərlərin içərisində *pedaqoji dəyərlər* xüsusi qrup təşkil edir. Onların mahiyyəti tərbiyə və təhsil fəaliyyətinin spesifikliyi, onun sosial rolu ilə şərtlənir. Pedaqoji dəyərlər pedaqoji fəaliyyəti tənzimləyən, onu nizama salan, təhsil sahəsindəki mövcud sosial dünyagörüşlə müəllim fəaliyyəti arasında əlaqələndirici funksiyaları yerinə yetirən normalar kimi özünü göstərir. Başqa dəyərlər kimi, pedaqoji dəyərlər də cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi münasibətlərindən asılıdır. Onlar tarixən formalaşır və sosial şəraitin, tələbatların dəyişməsi ilə dəyişilir [Paşayev Ə., Rüstəmov F., 2015].

Təhsil ümumbəşəri dəyərdir (sərvətdir). Bu fakt bir çox ölkələrin konstitusiyalarında öz əksini tapmış, insanın təhsil almaq hüququ ilə təsdiqlənmişdir. Onun ümumbəşəri dəyər (sərvət) kimi reallaşması bu və ya digər dövrlərdə mövcud olan təhsil sistemi ilə təmin olunur. Bu da yalnız təşkil olunma proseslərinə və qaydalarına görə ayrı-ayrı dövlətlərdə bir-birindən fərqlənir və özünəməxsus xarakterdə olur.

Ümumbəşəri dəyər (sərvət) kimi təhsilin bir sıra funksiyaları mövcuddur. Bunların içərisində onun *mədəni-humanist funksiyası* mühüm yer tutur. Bu funksiya təhsilin fərdin şəxsi inkişaf vasitəsi kimi formalaşmasına geniş imkanlar açır. Belə ki, həyatda qarşıya çıxan çətinlikləri dəf etmək üçün onun bilik, bacarıq və mənəvi qüvvəsinin inkişafını şərtləndirir, sosial və təbii mühitə adaptasiyasını gücləndirir, cəmiyyətə integrasiyasını, şəxsi, peşəkar inkişaf və özünüreallaşdırma imkanlarının həyata keçirilməsini təmin edir, intellektual – mənəvi azadlıq, şəxsi muxtariyyət və xoşbəxtlik əldə etmək üçün zəruri vasitələrə yiyələnməsinə səbəb olur, yaradıcı fərdin və onun mənəvi potensialının açılıb üzə çıxarılması üçün özünüinkişaf şəraitinin yaradılmasını təmin edir.

Təhsilin mədəni-humanist funksiyası onun həmçinin mədəniyyət vasitəsi kimi çıxış etmə ideyasını təsdiq edir. Onu əldə etmiş insan nəinki sosial həyatın daim dəyişkən şəraitinə uyğunlaşır, həm də fəal bacarığa malik olur, özünü inkişaf etdirməklə verilmişlərdən də kənara çıxa bilir. Bu funksiyanın ən mühüm nəticələrindən biri onun şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına ümumi şəkildə

istiqamətləndirilməsidir ki, bu da hər bir insanın qarşısında duran vəzifədir. Həmin vəzifə insanın fiziki və mənəvi qüvvəsinin inkişaf etməsinin daxili zərurəti kimi meydana çıxır.

Görkəmli rus ədibi V.Belinski yazırdı: «Təhsilin müxtəlif növləri içərisində ən yüksək nəticəni *mənəvi-əxlaqi təhsil* tutur. Tərbiyə təhsildən üstündür, çünki, insanı tərbiyə yaradır».

Təhsil sisteminin komponentləri təhsilin humanist məqsədə xidmət etməsində geniş imkanlara malikdir. Humanistləşməyə istiqamətləndirilmiş təhsil üçün cəmiyyətin və fərdlərin qarşılıqlı əlaqəsi xarakterikdir. Müasir təhsilin məzmunu yalnız yeni elmi-texniki informasiyanı əks etdirməklə qurtarmır. Təhsilin məzmununa eyni dərəcədə şəxsiyyəti inkişaf etdirən humanitar bilik və bacarıqlar, yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi, dünyaya və insana emosional-dəyər münasibəti və eləcə də müxtəlif və çoxsaylı həyat situasiyalarında mənəvi-etik hisslər sistemi və s. daxildir.

Təhsilin məzmunu – şəxsiyyətin mədəni özünüdərkli ilə əmək mədəniyyətini özündə birləşdirən baza mədəniyyətinin inkişafının zəruriliyi ilə şərtlənir. Buraya siyasi və iqtisadi, hüquqi, mənəvi, estetik və fiziki mədəniyyət, əməksevərlik, peşə seçmək, şəxsiyyətlərarası və millətlərarası ünsiyyət və s. daxildir. Baza mədəniyyətinin əsasını təşkil edən bilik və bacarıqlar sistemi olmadan müasir sivilizasiya prosesindəki meyilləri dərk edib, başa düşmək mümkün deyildir. Kulturoloji adlanan belə yanaşmanın reallaşması bir tərəfdən mədəniyyətin qorunub saxlanılması və inkişafın əsas şərtidirsə, digər tərəfdən, bu və ya digər biliklər sahəsinə yaradıcı şəkildə yiyələnmək üçün münbit imkanlar yaradır. Görkəmli ingilis yazıçısı Mark Tven yazırdı ki, təhsil beyni inkişaf etdirməkdir, yaddaşı doldurmaq deyil. Lakin çox təəssüf ki, bizim cəmiyyətimizdə təhsili «baş biliklərlə doldurmaqda» görənlərin sayı heç də az deyildir. Belə müəllimlər və valideynlər unudurlar ki, təhsil inkişafa, tərəqqiyə, tərbiyəyə istiqamətləndirilməklə şəxsiyyətin formalaşdırılmasına xidmət etməlidir. Yaddaşın məlumatlarla, biliklərlə yüklənməsi hələ təhsilli olmaq demək deyildir.

Təhsilin mədəni – humanist funksiyasının reallaşması həm də təlim və tərbiyənin yeni texnologiyalarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi problemini qarşıya qoyur. Humanist texnologiya tədris fəaliyyətində müəllimlərlə şagirdlərin, pedaqoqlarla tələbələrin bir – birindən kənarlaşma hallarının qarşısını almağa kömək edir. Belə texnologiya məhz şəxsiyyətə tərəf dönüşü, ona hörmət və inamı, ləyaqətli münasibəti, onun şəxsi məqsədlərinin, tələblərinin və maraqlarının qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Bu həm də şagirdlərin bacarıqlarının inkişafı və müəllimin öz gündəlik həyatındakı tələblərinin hərtərəfli təmin olunması meyili ilə bağlıdır.

Beləliklə, təhsilin mədəni – humanist funksiyasının reallaşması, demokratik şəkildə təşkil olunmuş təhsil prosesini şərtləndirir ki, onun mərkəzində təlim

alan durur. Bu prosesin əsas əhəmiyyəti şəxsiyyətin ahəngdar inkişafından ibarətdir. Təhsil dövlət, ictimai və şəxsi əhəmiyyətə malikdir. Onun dövlət və ictimai əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, dövlətin əxlaqi – intellektual, elmi – texniki, mənəvi – mədəni və iqtisadi potensialıdır. Şəxsi əhəmiyyəti isə insanın bir şəxsiyyət kimi cəmiyyətdə nüfuzunun artması, şəxsi karyerasını qurması, gələcək inkişafı və mənəvi sərvətlərə yiyələnmə bilməsi və s. ilə səciyyələnir. Təhsilin şəxsi əhəmiyyəti hər bir şəxs üçün fərdi xarakter daşıyır. Görkəmli Azərbaycan alimi A.Mirzəcanzadə də yazırdı: «Təhsil hələ həyatın özü deyil, ona yalnız hazırlıqdır». Bu mənada təhsil həm də vasitə rolunda çıxış edir.

2. *Təhsil – sosial-mədəni fenomen kimi.* Təhsil insanın elm və mədəniyyət dünyasına çıxmasının vasitəsidir. Bu prosesdə insan mədəni sərvətləri mənimsəməklə nəinki daim dəyişkən həyata adaptasiya edir, həmçinin fəal fəaliyyətə qabil olur. Təhsil iqtisadiyyatın, siyasətin, mədəniyyətin və bütövlükdə cəmiyyətin tələbatlarının təsiri altında inkişaf edir. Mədəniyyət və təhsil ictimai tərəqqi və sivilizasiyanın inkişafının aparıcı amilləridir. Mountaiq yazırdı: «Təhsil almış bir xalq bir istiqamətə yönəlmək asan, sürükləmək çətindir, idarə etmək asan, qul etmək qeyri-mümkündür».

Təhsil – sosial-mədəni fenomen kimi, bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. İnsanlar məhz təhsil vasitəsilə dünyanın elm və mədəniyyət inciləri ilə tanış olur, onlardan faydalanırlar. Şəxsiyyətin sosiallaşması, insanların mikro və makro həyat şəraitinə uyğunlaşması və bu prosesin intensivləşməsi üçün də təhsil əsas vasitələrdən biridir. O, eyni zamanda savadlı insanların artmasında və cəmiyyətin mədəni-əxlaqi səviyyəsinin yüksəlməsində əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. İnsanlar təhsil vasitəsilə cəmiyyətin sosial-mədəni normalarını mənimsəyirlər.

3. *Təhsil – sistem kimi.* Bu, özünü, ilk növbədə, onun müxtəlif pillədən olan təhsil proqramları, onları həyata keçirən təhsil idarələri, dövlət təhsil standartları, təhsilin idarəetmə orqanlarının məcmuyundan ibarət olmasında göstərir. Ümumtəhsil proqramları şəxsiyyətin ümumi mədəniyyətinin formalaşması ilə bağlı olan məsələlərin həllinə, ilk peşə-ixtisas təhsili proqramları daha çox ehtiyac duyulan müxtəlif sənətlər və kütləvi peşələr üzrə işçi kadrlarının hazırlanmasının təmin edilməsinə, orta ixtisas təhsili proqramları cəmiyyətin və əmək bazarının tələbatına uyğun olaraq ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üçün müxtəlif ixtisaslar üzrə mütəxəssislər hazırlığının təmin edilməsinə, ali təhsil proqramları cəmiyyətin və əmək bazarının tələbatını nəzərə almaqla yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və elmi-pedaqoji kadrlar hazırlığının həyata keçirilməsinə yönəlmələri ilə xarakterizə olunur [«Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2010].

Təhsilin ümumi idarə edilməsi Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Təhsil sisteminin idarə edilməsində dövlət orqanları:

- proqram və standartları işləyib – hazırlayır;
- idarə və müəllimləri attestasiya edir;

- təhsil infrastrukturunu formalaşdırır;
- təhsil otaqları şəbəkələrinin inkişafını proqnozlaşdırır;
- təhsil sistemində ölkənin büdcə və maliyyə sahəsinin qanunlarının təhsil sistemində icrasına nəzarət edir və s.

Dövlət müəssisələri ilə yanaşı, təhsil sisteminin ictimai idarəetmə müəssisələri də yaradılır.

Təhsilin sistem kimi xarakterizə olunması həm də bir pillə və səviyyədən daha yüksək pillə və səviyyəyə keçidin müəyyən qaydalar və prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi, təhsil formaları və təhsilalma formalarının mövcud qanunvericilik əsasında müəyyənləşdirilməsi, təhsilin bütün pillə və səviyyələri üçün təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərinin rəhbər tutulması və s. ilə xarakterizə edilir.

4. *Təhsil – pedaqoji proses kimi.* Pedaqoji prosesdən kənarda insanın şəxsiyyət kimi formalaşması mümkün deyil. Pedaqoji proses təhsilverən və təhsilalanların təhsil və tərbiyə məsələlərinin həllinə yönələn xüsusi təşkil olunmuş qarşılıqlı təsiri olmaqla məqsədyönlü fəaliyyətdən ibarətdir. Onun iştirakçıları (subyektləri) öyrədən və öyrənilər, təhsilverənlər və təhsilalanlardır. Bunlar müəllimlər və şagirdlər (həmçinin tələbələr), tərbiyəçilər (həmçinin valideynlər) və uşaqlardır. Onların qarşılıqlı təsirinin son məqsədi bəşəriyyətin zəngin təcrübəsinin mənimsənilməsidir. Bu cəhətdən pedaqoji proses anlamında digər yanaşmalar da özünü göstərir. Professor N.M.Kazımov onu belə xarakterizə edir: «Sistemləşdirilmiş biliklərin, bacarıq və vərdislərin, habelə mənəvi keyfiyyətlərin adamlar tərəfindən məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil mənimsənilməsi pedaqoji prosesdir» [Kazımov N., 2011].

Pedaqoji proses gənc nəslin gələcək həyata hazırlanmasını nəzərdə tutan məqsədyönlü fəaliyyət sistemindən ibarətdir. Bu mənada onun əsas məqsədi böyüyən nəslin gələcəkdə üzərinə düşən vəzifələrin müvəffəqiyyətli həllinə hərtərəfli hazırlaşdırılmasını təmin etməkdir. Buna görə də, pedaqoji proses öz mahiyyətinə görə sosial prosesdir.

Pedaqoji prosesin həlledici komponentləri təlim və tərbiyədir. Təlim və tərbiyə prosesi öz növbəsində bir – biri ilə bağlı üç prosesdən: təlim-dərs və tədrisdən, tərbiyə – tərbiyələndirici və tərbiyəolunanın qarşılıqlı təsirlərdən və bunların hər ikisinin nəticəsi kimi inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Bu baxımdan pedaqoji proses bir çox funksiyaları yerinə yetirir: informasiya (maarifləndirmə); tərbiyəedici; inkişafetdirici; dəyər; sosial adaptasiya və s.

Bu prosesin özünəməxsus xüsusi qanunauyğunluqları vardır. Buraya obyektivlik, təkrarlılıq, dərinlik, dinamiklik, hadisələr arasında əlaqə, pedaqoji prosesin ayrı-ayrı tərəflərinin (subyektlərinin) fəallığı daxildir. Ümumi qanunauyğunluqların sırasında İ.P.Podlasiy bunları qeyd edir:

Pedaqoji prosesin dinamikası. Pedaqoji proses pedaqoq və tərbiyə olunanların

qarşılıqlı təsiri kimi «pilləli» xarakter daşıyır. Qanuni təsirin nəticəsi belədir: aralıq nəticələri yaxşı olan şagirdin ümumi nailliyətləri də yüksək olur. Bu prosesdə bütün sonrakı dəyişikliklərin miqdarı əvvəlki mərhələdəki dəyişikliklərin miqdarından asılıdır. Mövcud nailliyətlər nə qədər yüksək olsa, nəticə də bir o qədər yüksək olar. Bu o deməkdir ki, pedaqoq və tərbiyə alanlar arasında inkişaf etməkdə olan qarşılıqlı təsir kimi pedaqoji proses «pilləli», tədrisi xarakterə malikdir. Aralıq nəticələri yaxşı olan şagird həm də daha yüksək ümumi nailliyətlərə malik olur.

Pedaqoji prosesdə şəxsiyyətin inkişafı. Şəxsiyyət inkişafının templəri və səviyyəsi irsiyyətdən, tərbiyə və təlim mühitindən, təlim – tərbiyə fəaliyyətinə qoşulmasından, pedaqoji təsirin vasitə və üsullarından asılıdır.

Təlim-tərbiyə prosesinin idarə edilməsi. Pedaqoji prosesin səmərəliliyi təhsilverən və təhsilalanlar arasında əsas əlamətlərin intensivliyi, həmçinin tərbiyə edilənlərə korrektəddici təsirlərin xarakteri və əsaslandırılması ilə bağlıdır.

Həvəsləndirmə. Təlim-tərbiyə fəaliyyətinin daxili stimullarının (motivlərinin) təsiri, xarici (ictimai, pedaqoji, mənəvi, maddi və b.) stimulların intensivliyi, xarakteri və vaxtlı – vaxtında olması pedaqoji prosesin məhsuldarlığının artırılması ilə şərtlənir.

Pedaqoji prosesdə hiss, məntiq və praktikanın vəhdəti. Təlim-tərbiyə prosesin səmərəliliyi hissi qavrayışın intensivliyi və keyfiyyətindən, qazanılanın məntiqi dərkindən və onun praktiki istifadəsindən asılıdır.

Xarici (pedaqoji) və daxili (idraki) fəaliyyətin vəhdəti. Pedaqoji təsirlərin səmərəliliyi həm öyrədənlərin fəaliyyətinin keyfiyyəti, həm də təhsilalanların özlərinin təlim-idraki fəaliyyətinin keyfiyyəti ilə bağlıdır.

Pedaqoji prosesin şərtlənməsi. Təlim-tərbiyə prosesin gedişatı və nəticələri şəxsiyyət və cəmiyyətin tələbatları və imkanlarından (maddi-texniki, iqtisadi və s.), həmçinin prosesin getdiyi şəraitdən (mənəvi-psixoloji, sanitariya-gigiyena, estetik və s.) asılıdır [Podlasıy İ., 2007].

Bu kimi qanunauyğunluqlardan pedaqoji prosesin prinsipləri, başqa sözlə, təlim və tərbiyəyə verilən aparıcı tələblər irəli gəlir. Bu tələblər bir sıra qayda və tövsiyələrdə konkretləşdirilir.

5. *Təhsil – nəticə kimi.* Təhsil həm də pedaqoji prosesin nəticəsi kimi meydana çıxır. Belə ki, təlimin nəticəsi olmaqla təhsil həm də alınan biliklərin səviyyəsini, onun necəliyini göstərməklə nəticə funksiyasına da malik olur.

Beləliklə, təhsil bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan funksiyaları ifadə etməklə cəmiyyətin həyatında əsas yerlərdən birini tutur. Elə bir yer ki, bəşəriyyət onsuz inkişafa nail ola bilməz. Lakin bu həqiqətdir ki, təhsilin şəxsiyyətin, təhsilalanların şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafına səbəb olması və onunla nəticələnməsi öz keyfiyyətinin yüksəlməsindən həlledici dərəcədə asılıdır. Bunun üçün, ilk növbədə təhsilin özünün inkişafına nail olmaq lazımdır.

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi bir çox amillərlə səciyyələnən proses, kompleks tədbirlərlə əhatə olunan, intensiv innovasiyaların tətbiqi ilə bilavasitə əlaqələnən mürəkkəb əməliyyatlar sistemindən ibarətdir. Keyfiyyət təhsilin məzmunu, formaları və metodları ilə sıx bağlı olmaqla yanaşı, həm də onun kim tərəfindən, hansı səviyyədə, necə aparılmasından və idarə edilməsindən həlledici dərəcədə asılıdır. Qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi, təhsilalanların stimullaşdırılması, təhsilverənlərin yüksək hazırlığa malik olması kimi faktorlar da burada önəmli əhəmiyyət daşıyır. Təhsillə bağlı aparılan bütün innovasiyalar, müasir təlim müxtəlif metodlardan, yeni təhsil texnologiyalarından istifadə edilməklə təhsilalanların daxili stimullarının, motivlərinin və tələbatlarının formalaşdırılmasına təsir göstərməli və nəticədə keyfiyyətin yüksəldilməsinə gətirib çıxarmalıdır.

Pedaqoji proses mürəkkəb struktura malik əməliyyatlar sistemindən ibarətdir. Bu proses müəllimlərlə şagirdlərin bilavasitə qarşılıqlı əlaqəsində baş verir. Həmin əlaqə isə bir sıra obyektiv və subyektiv amillərlə səciyyələnir və pedaqoji prosesə təsirsiz qalmır. Bunlar *müəllimdən asılı olan, şəraitdən və resurslardan asılı olan, şagirddən asılı olan* amillərə ayrılmaqla üç mühüm qrupda təsnifləşir.

Müəllimdən asılı olan amillər onun fənnini hansı səviyyədə bilməsi və onu öyrətmək səriştəsi, şagirdlərə, öz peşə və ixtisasına münasibəti və bu münasibət tərzinin necəliyi, peşə məsuliyyəti və s. ibarətdir.

Şəraitdən və resurslardan asılı olan amillər məktəbin yerləşdiyi ərazi, tədris təchizatının səviyyəsi və s. olmaqla tədris prosesinə bilavasitə təsir göstərən, aidliyi olan amillərdir.

Şagirddən asılı olan amillər isə onlarda dərslə, fənnə və müəllimə olan münasibət, şagirdin arzusu və marağı, psixi və fizioloji imkanları və s. amillərdən ibarətdir.

Qeyd olunan bu amillər kompleks halda pedaqoji prosesin həm gedişinə, həm də nəticəsinə təsirlər göstərir. Bunların özlərinin keyfiyyət səviyyəsi isə birbaşa təhsilin keyfiyyət səviyyəsinin yüksəlməsi ilə düz mütənəsidir. Lakin pedaqoji prosesə təsir edən amillər bunlarla məhdudlaşmır. Burada müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyəti də mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar və təcrübə göstərir ki, pedaqoji prosesin səmərəsi müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətindən və hazırlıq səviyyəsindən asılıdır.

Təhsilverənin pedaqoji qabiliyyətləri içərisində təşkilatçılığın əsas, aparıcı qabiliyyətlər sırasına daxil edilməsi də məhz onun müəllimin fəaliyyət strukturu-xüsusi yer tutmasından irəli gəlir. Görkəmli pedaqoq A.S.Makarenko tərbiyə işini, ilk növbədə təşkilatçılıq işi adlandırırdı. Bu bir həqiqətdir ki, təşkilatçılıq işinin zəif olması təkcə bir dərslə, bir proseslə deyil, bütövlükdə məktəbin işində, bütün müəllimlərin fəaliyyətində öz mənfi təzahürlərini göstərə bilir. Təşkilatçılıq fəaliyyəti geniş diapazonlu və çoxşaxəlidir. Bunu bir dərslə və ya

tərbiyəvi tədbirin təşkili və aparılması texnologiyası ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. O, pedaqoji prosesin bütün növlərini və bütün mərhələlərini əhatə edən, istiqamətləndirən və onu səmərəli edən əsas amil olmaqla, özündə pedaqoji proses üçün zəruri olan bir sıra məsələləri: məqsəd, məzmun, forma və üsulları birləşdirir.

Məqsədin düzgün qoyulması pedaqoji prosesin sonrakı mərhələlərinin və gedişinin, yəni məzmun, forma, metod və vasitə seçiminin düzgün və optimal olmasına əsaslı təsir göstərir. Bunların vahid pedaqoji prosesin hissələri kimi birliyini və kompleksliyini təmin edir.

Bu fəaliyyətin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o həm özünütəşkil, özünüizamlama, həm də başqa adamların (şagirdlərin, tələbələrin) fəaliyyətini təşkil etmə funksiyalarını yerinə yetirir. Burada həll ediləcək problemin, məsələnin məqsədinin düzgün qoyulması görülməsi zəruri olan fəaliyyət növünün keyfiyyət və səmərəsini yüksəltməsinə istiqamətlənməklə onu daha da məhsuldar və nəticəyönlü edir. Lakin nəzərdən qaçırmmaq olmaz ki, müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin özü də ikincilərin, yəni təhsilənlərin təşkil olunmuş fəaliyyətindən (fəallıq, həvəs, qarşılıqlı əlaqə, inaktivlik, kreativlik, təşkilatlanma, kollektivçiliklə fərdi işin əlaqələndirilməsi və s.) və həm də bu fəaliyyətin nəticəsindən çox asılı olur. Buna görə də, müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin əsas ağırlığının bir tərəfi də təhsilənlərin fəaliyyətinin düzgün qurula bilməsinin üzərinə düşür. Pedaqoji prosesdə bunun nəzərə alınması onun məhsuldarlığının təmin olunmasının başlıca tərəflərindən birini təşkil edir.

Başlıca məsələlərdən biri müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin *məzmununun* nələrdən ibarət olmasıdır. Geniş diapozonlu və müxtəlif istiqamətli olan bu məsələni konkretləşdirməyə çalışsaq, onları bu cür ümumiləşdirmək olar:

- şagirdlərin qarşısında məqsəd, vəzifə və problemin qoyulması;
- pedaqoji prosesin başlıca funksiyalarının – təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyalarının reallaşdırılması istiqamətinin nəzarətdə saxlanması;
- fərd, qrup və kollektivin görəcəyi işlərin müəyyənləşdirilməsi;
- pedaqoji prosesin «subyekt – subyekt» əməkdaşlığı şəraitində təşkili;
- qrupdaxili və qruplararası qarşılıqlı əlaqənin təmin olunması;
- qrup, kollektiv və ayrı-ayrı fərdlərin özünüinkişafına şərait yaradılması;
- şagirdlərin ümumi müzakirəyə cəlb edilməsi;
- qruplararası fikir mübadiləsinin təşkili;
- nəticələrin ümumiləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və s.

Müəllimin bu təşkilatçılıq fəaliyyətini bir sistem kimi qəbul etmiş olsaq, onda bunların daxilində bir sıra alt sistemlərin mövcudluğunu da nəzərdən qaçırmmaq olmaz. Çünki bu işlərin (mərhələlərin) hər birinin reallaşması prosesinin özündə müəllim bir-biri ilə əlaqəsi olan bir sıra əməliyyatları yerinə yetirir ki, bunlar da

bütövlükdə dinamik sistem təşkil edir.

Təşkilatçılıq fəaliyyəti pedaqoji prosesin ayrı-ayrı tərkib hissələrinə və növlərinə aid olan müəyyən proseslərin *forma və üsulların* seçilməsində də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müəllimin pedaqoji prosesin məqsədinə və məzmununa uyğun üsul və vasitələr seçə bilməsi və onları pedaqoji prosesin digər komponentləri ilə bir xəttə uzlaşdırma bilməsi onun təşkilatçılıq fəaliyyətinin strukturunda əsas yerlərdən birini tutur. Buna görə də, pedaqoji prosesdə bunların da nəzərə alınmasına xüsusi diqqət tələb olunur.

Təhsilverənin təşkilatçılığı istər təlim-dərs prosesini, istərsə də tərbiyə – bütün fəaliyyət prosesini əhatə edir. Yəni təşkilatçılıq girişdən nəticəyədək olan bütün mərhələlərdə olmalı və idarəetmə funksiyasını yerinə yetirməlidir. Onu təkcə sinfin təşkili ilə məhdudlaşdırmaq doğru deyildir. O, motivləşdirmə, stimullaşdırma, təhrikətmə funksiyalarının daşıyıcısı kimi pedaqoji prosesin canlı, emosional, yüksək əhval-ruhiyyə, şagirdlərdə öz gücünə inam, müəllim-şagird əməkdaşlığı və s. fonda keçirilməsini də təmin etmiş olur.

Müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyəti onun pedaqoji fəaliyyəti ilə təhsilalanlara psixoloji təsirinin birliyindən yaranaraq formalaşır və bu, pedaqoji prosesin səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə istiqamətlənir. Praktiki şəkildə reallaşan fəaliyyət psixoloji təsir funksiyasına malik olmaqla səriştə əsaslı pedaqoji prosesin tamlığını təmin edir. Lakin burada qarşı tərəfin, yəni sinif kollektivinin inkişaf səviyyəsini, fənnə olan marağı, motivləri, müəllimə olan münasibətləri, ayrı-ayrı şagirdlərin səviyyəsinin necəliyi, sinifdaxili münasibətləri və s. kimi amilləri də yaddan çıxarmaq olmaz. Bunların müsbət məcrada olması müəllimin təşkilatçılıq fəaliyyətinin səmərə və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsir etdiyi kimi, aşağı səviyyəsi də bu prosesə öz mənfi təsirini göstərir. Buna görə də, təşkilatçılıq fəaliyyəti müəllimin təkcə «özünütəşkil» bacarıqları ilə məhdudlaşmamalı, pedaqoji prosesin bütövlükdə bütün sahələrini və mərhələlərini əhatə etməlidir. Nə təlim, nə də tərbiyəvi tədbirlər prosesində heç bir «xırda» məsələ nəzərdən qaçırılmalı, pedaqoji prosesin səmərəliliyinə müsbət təsir edə biləcək hər bir imkandan səriştəli şəkildə istifadə edilməlidir. Məsələn, sinfin təşkili məsələsinə diqqət yetirək. Bu iş dərs prosesinin əvvəlindən sonunadək olan bütün mərhələləri əhatə etməklə müəllimdən yüksək bacarıq, səriştə və ustalıq tələb edir. Onun səmərəli təşkili şagirdlərin dərs boyu bütün fəaliyyətinə düzgün istiqamət verməklə yanaşı, onlarla əməkdaşlıq, pedaqoji prosesə nəzarət kimi funksiyaların reallaşdırılmasını da təmin edir.

Müasir təlim onilliklər ərzində yaranan və özünün müsbət tərəfləri ilə bu gün də müraciət edilən ənənəvililiyi inkar etmir. Lakin müasirlik artıq köhnəlmiş, bu günün tələbləri ilə ayaqlaşma bilməyən metod və yanaşmalardan uzaqlaşmağı tələb edir. Təlimin keyfiyyəti də məhz bunda təzahür edə bilər ki, bu da innovasiya, yəni pedaqoji yeniliklərin dərk edilməsi, dəyərləndirilməsi və tətbiq edilməsi

ilə bilavasitə bağlı olur. Pedaqoji prosesdə innovasiya bu prosesin müxtəlif sahələrində, onun metodologiyasında, məqsəd və mahiyyətində, forma və metodlarında, təhsilverənlərlə təhsilalanlar arasında, onların birgə fəaliyyətində müəyyən yenilik etmək, ona yeniliyin gətirilməsidir. Tədrisə gətirilən yenilik müəyyən keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olursa, onu innovasiya adlandırmaq olmaz. Təhsildə innovasiya təkcə yenilik xatirinə yenilik etmək deyil, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində özünü göstərməlidir. Professor Ə.Əlizadə bu innovasiyaların mahiyyətindən bəhs edərək onları:

- 1) məlumatverici dərstdən təfəkkürün işləməsinə imkan verən dərslərə keçid;
- 2) təhsilin fəlsəfəsi və təhsilin sosiologiyasına arxalanma;
- 3) biliyin mühüm sərvət olması və onun «Bilik – intellekt – şəxsiyyət» üçlüyünün sehrində açığlanması. «Bilik – intellekt – şəxsiyyət» konsepsiyasının formalaşması;
- 4) inkişafetdirici, tərbiyəedici prinsiplərə önəm verilməsi və təlimin inkişaf və tərbiyəvi istiqamətinin gücləndirilməsi;
- 5) təhsilin humanistləşdirilməsi, humanitarlaşdırılması, fərdiləşdirilməsi və diferensiallaşdırılması prinsiplərinin rəsmi status kəsb etməsi;
- 6) şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasının təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi olması;
- 7) kəşf yolu ilə öyrənmə, təxəyyül yolu ilə öyrənmə, interaktiv və s. metodların tətbiqi;
- 8) «Təhsil-inkişaf-tərbiyə (mədəniyyət) meyarının önə çəkilməsi və s. kimi xarakterizə edir [Əlizadə Ə., Əlizadə H., 2010].

Təhsildə keyfiyyətə təsir edən yeniləşmənin əsasında xüsusi olaraq bir neçə amilin dayandığını nəzərə almaq lazım gəlir. Bunlar əsasən qeyd olunanlardan ibarətdir:

1. İnnovativ qabaqcıl pedaqoji təcrübənin hərtərəfli öyrənilməsi, təhlil edilməsi və ümumiləşdirilməsi. Bu təcrübə həm ölkə daxili, həm də inkişaf etmiş xarici ölkələrin ola bilər və olmalıdır. Burada müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə imkanları, fərdi və sosial inkişafa səbəb ola biləcək amillərin öyrənilməsi, «öyrənməyi öyrətmək» metodikası, kurikulum çərçivə sənədləri, tədris planları və proqramları, fərdi iş təcrübəsi və s. kimi məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

2. Pedaqoji-psixoloji tədqiqat nəticələrinin tədris prosesində tətbiqinə nail olunması. Burada nəzəriyyə ilə təcrübənin qütbləşdirilməsinin aradan qaldırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heç kəsə sirr deyildir ki, bu gün aparılan tədqiqatların bir çoxlu məqalələr, monoqrafiyalar kimi çap olunsa da, praktik fəaliyyətə tətbiq olunmur. Bu da yeni elmi-pedaqoji fikirlərin təcrübədə tətbiq imkanlarını azaldır. Bu baxımdan ona nail olmaq lazım gəlir ki, pedaqoji-psixoloji elmin son nailiyyətlərinin təcrübədə tətbiqinə imkan və şərait yaradılsın,

mütərəqqi pedaqoji ideyalar kağız üzərində qalmasın, fikirdən əməli fəaliyyətə keçid olsun.

3. Məktəblərdə yenilikçi mühitin yaranmasına nail olunması. Müşahidələr göstərir ki, belə bir mühit yoxdursa, yaxud yaradılmayıbsa, bu zaman müəllimlərin özlərində bu yeniləşməyə nə maraq, nə də təşəbbüs olacaqdır.

Təhsil ocaqlarında yenilikçi mühitin yaradılması üçün, ilk növbədə təşkilati, metodiki, psixoloji tədbirlər kompleksi həyata keçirilməlidir. Məktəbin texnoloji avadanlıqlarla təchiz edilməsinə, müəllimlərin iş metodikasının innovativ xarakter almasına və onlarda yenilik etmək motivlərinin və təşəbbüskarlığın yaranmasına xüsusi diqqət göstərilməlidir. Yenilikçi meyilinin olması müəllimlərdə ona nail olmağa stimulları artır və onları köhnə metodlarla işləməkdən uzaqlaşdırır. Münasibət dəyişir, öyrənmə motivləri güclənir. Bunlar isə müəllimlərin bir peşəkar kimi səriştəliliyinin artmasına, dərinləşməsinə qüvvətli təsir göstərir. Lakin bunlar da öz-özünə və birdən-birə yaranmır.

Nəticə

Təhsildə yeniləşmə elmi əsaslara söykənən bir prosesdir. Belə bir əsası olmayan «yenilik» ya geniş yayıla bilmir, ya da uzun müddət yaşamır. Onun baş verməsi bilavasitə təhsilalanların daxili ehtiyatlarına hesablanılır və indiyə qədər mövcud olan təcrübənin daha da intensivləşməsinə yönəlir. Vaxtilə mövcud olan bir sıra təlim təcrübələrinin – XIX əsrin sonunda ABŞ-da yaranan və dərsdə müəllimin vaxtının iki hissəyə – kollektiv və fərdi məşğələlərə ayrılmasını nəzərdə tutan Batav sistemi, təlimin sinif – dərs formasını saxlamaqla şagirdlərin bacarıqlarından və intellektual inkişaflarından asılı olaraq onların müxtəlif siniflərə bölünməsinə nəzərdə tutan və Qərbi Avropada meydana gələn Manheyim sistemi, dərs yükünün və təlim formalarının uşaqların real imkanlarına və qabiliyyətlərinə müvafiq olaraq təşkil edilməsi sisteminin banisi Y.Zikkinger tərəfindən irəli sürülən 4 tipli təhsil sistemi, 1905-ci ildə ABŞ-ın Dalton şəhərində Yelena Parkherst tərəfindən fərqləndirilmiş Dalton-Plan adlandırılan təlim sistemi, 1920-ci illərdə SSRİ-də yaranan laboratoriya – briqada təlim sistemi, 1920-ci illərdə SSRİ məktəblərində tətbiq edilən layihələr sistemi, 1960-cı illərdə ABŞ-da meydana gələn və pedaqogika professoru L.Trampın adı ilə adlanan Tramp planı, Valdorf məktəbləri və digər belə sistemlərin görkəmli çex pedaqoqu, elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski tərəfindən elmi-pedaqoji cəhətdən işlənib hazırlanmış və 400 ildən artıq məktəblərimizdə tətbiq edilən təlimin sinif-dərs forması kimi yaşaya bilməməsinin başlıca səbəblərindən biri də bu sistemlərdə tətbiq edilən innovasiyaların şagirdlərin daxili ehtiyatlarına, onların maksimum inkişaf etdirilməsinə yönəldilə bilməməsi və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə əsaslı təsir göstərə bilməməsi olmuşdur.

Müasir təhsildə gedən innovasiyalar təhsilalanların ən çox potensial imkanlarının üzə çıxarılmasını və təfəkkürünün inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Buna görə də, onun başlıca hədəfi yaddaşı yükləmək deyil, təfəkkür və təxəyyülün inkişafı olmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı, 2013.
2. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. (2010). Pedaqoji psixologiya. Bakı, ADPU.
3. İlyasov M.İ. (2018). Pedaqoji peşəkarlıq və müəllim səriştəliliyinin müasir problemləri. Bakı, Elm və təhsil.
4. Kazımov N. (2006). Məktəb pedaqogikası. Bakı, Çarşıoğlu.
5. Paşayev Ə., Rüstəmov F. (2007). Pedaqogika. Bakı, Nurlan.
6. Pedaqogika. Tərtib edən: Krivşenko L.P. (2004). Moskva, Prospekt.
7. Podlasıy İ.P. (2007). Pedaqogika. Moskva, Vlados.
8. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, «Qanun», 2010.
9. Берулава М.Н. (1990). Гуманизация образования: направление и проблемы. Москва, Педагогика, № 7.